

**TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN RISKLARNI BOSHQARISH
MEXANIZMINING ZAMONAVIY MODELLARI**

Maxmudov Xudoyorxon Jamol o'g'li

“Renesans mikromoliya tashkiloti” AJ MHXS bo'yicha tashqi ekspert-konsultanti

Bugungi kunda moliya bozorlarining globallasuvi, banklar o'rtasidagi raqobatning kuchayishi hamda iqtisodiy beqarorlik sharoitida tijorat banklari faoliyatida risklarni samarali boshqarish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda⁷. Bank tizimida yuzaga keladigan kredit, likvidlik, bozor, operatsion va boshqa turdagi risklar moliyaviy barqarorlikka jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin⁸. Shu sababli risklarni aniqlash, baholash va minimallashtirishga qaratilgan zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish bank faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda xalqaro bank amaliyotida risklarni boshqarishning ilg'or modellari, jumladan, Basel qo'mitalari tavsiyalari, stress-testlash, Value at Risk (VaR), kredit reytingi modellari va raqamli texnologiyalarga asoslangan yondashuvlar keng qo'llanilmoqda. Ushbu modellar banklarning moliyaviy xavfsizligini ta'minlash, kapital yetarliligini mustahkamlash va yo'qotishlarni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston bank tizimida ham risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish, xalqaro standartlarga moslashish va zamonaviy modellarni joriy etish bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda⁹. Shundan kelib chiqib, tijorat banklari tomonidan risklarni boshqarish mexanizmining zamonaviy modellarini o'rganish, ularning amaliy ahamiyatini tahlil qilish va takomillashtirish yo'llarini aniqlash mazkur tezis mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Tijorat banklari faoliyatida risklarni boshqarish mexanizmlarining samaradorligi bankning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Zamonaviy bank amaliyotida risklarni boshqarish jarayoni risklarni aniqlash, baholash, monitoring qilish va nazorat etish bosqichlarini o'z ichiga oladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlar bank tizimida risklarni boshqarishda Basel III talablari asosida kapital yetarliligi, likvidlik ko'rsatkichlari (LCR, NSFR) hamda stress-testlash mexanizmlaridan keng foydalanilmoqda. Ushbu yondashuvlar banklarning kutilmagan moliyaviy yo'qotishlarga bardoshlilikini oshirishga xizmat qilmoqda.

Kredit riskini boshqarishda scoring modellari, kredit reyting tizimlari va portfel diversifikatsiyasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bozor risklarini baholashda Value at Risk (VaR) va sensitivlik tahlili qo'llanilib, foiz stavkasi va valyuta risklarini kamaytirishga erishilmoqda. Operatsion risklarni boshqarishda esa ichki nazorat tizimi, raqamli monitoring va axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorlikni oshirmoqda.

⁷ O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining bank barqarorligiga oid hisobotlari.

⁸ Saunders, A., Cornett, M. *Financial Institutions Management: A Risk Management Approach*.

⁹ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki normativ hujjatlari

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

O'zbekiston tijorat banklarida ham risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish jarayonida xalqaro tajriba bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Xususan, kredit portfeli sifatini yaxshilash, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish va ichki risk-menejment bo'linmalarining rolini kuchaytirish bo'yicha ijobiy natijalarga erishilmoqda.

O'tkazilgan tahlillar natijasida aniqlanishicha, zamonaviy risklarni boshqarish modellaridan samarali foydalanish tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, risklar darajasini pasaytirish va bank faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

1-jadval. Tijorat banklarida risklarni boshqarishning zamonaviy modellari tahlili¹⁰

Risk turi	Zamonaviy model / usul	Qo'llanish maqsadi	Natija
Kredit riski	Skoring, kredit reytingi	Qarzdorlikni baholash	Muammoli kreditlar kamayadi
Likvidlik riski	LCR, NSFR (Basel III)	Likvidlik barqarorligini ta'minlash	To'lov qobiliyati oshadi
Bozor riski	VaR, stress-test	Narx va foiz risklarini baholash	Yo'qotishlar cheklanadi
Operatsion risk	Ichki nazorat, IT-monitoring	Xatolik va firibgarlikni kamaytirish	Operatsion barqarorlik
Kompleks risk	ERM (Enterprise Risk Management)	Risklarni yagona tizimda boshqarish	Samaradorlik oshadi

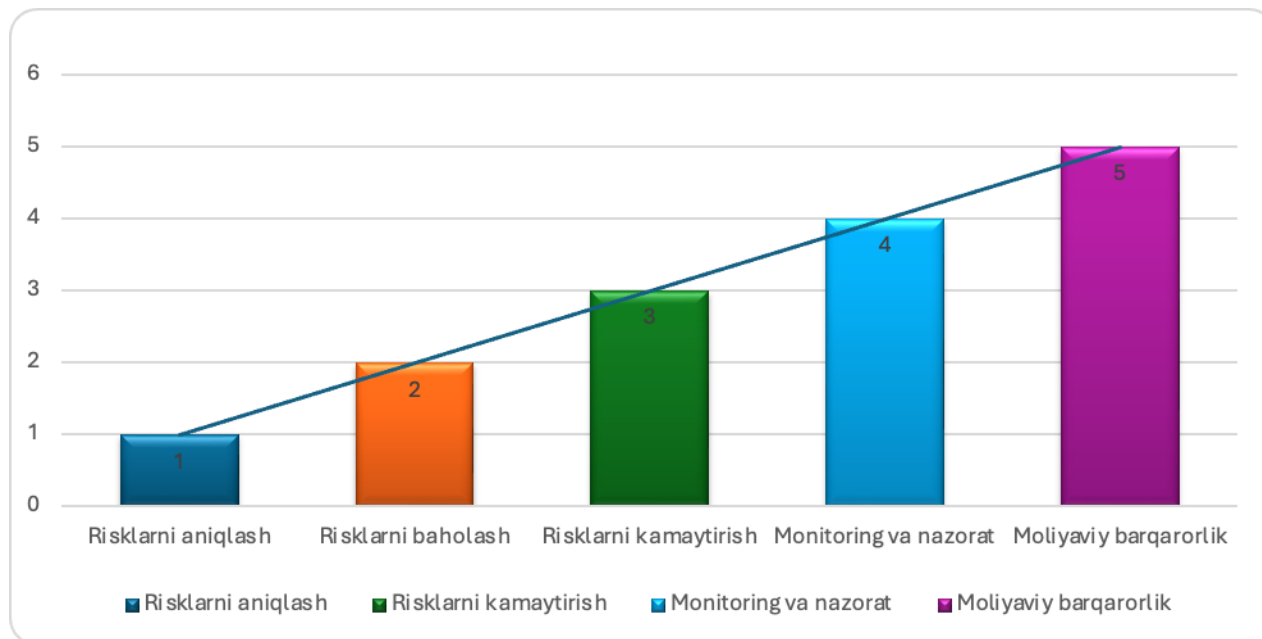
Jadvalda tijorat banklari faoliyatida uchraydigan asosiy risk turlari hamda ularni boshqarishda qo'llaniladigan zamonaviy modellar tizimli tarzda yoritilgan. Xususan, kredit riskini baholashda skoring va kredit reytingi, likvidlik riskini boshqarishda Basel III doirasidagi LCR va NSFR ko'rsatkichlari, bozor risklari uchun VaR va stress-test usullarining qo'llanilishi banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qilishi ko'rsatilgan.

Shuningdek, operatsion risklarni kamaytirishda ichki nazorat va IT-monitoring mexanizmlarining ahamiyati, kompleks risklarni boshqarishda esa ERM (Enterprise Risk Management) modelining bank faoliyatidagi barcha risklarni yagona tizimda muvofiqlashtirishdagi roli aks ettirilgan. Umuman olganda, jadvalda keltirilgan

¹⁰ Basel qo'mitasi hujjatlari, COSO ERM konsepsiyasi hamda moliyaviy risklarni boshqarish bo'yicha xorijiy olimlar tadqiqotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

yondashuvlar tijorat banklarida risklarni samarali boshqarish, yo'qotishlarni cheklash va faoliyat samaradorligini oshirish imkonini beradi.

1- rasm. Tijorat banklarida risklarni boshqarish jarayoni¹¹

Rasmda tijorat banklarida risklarni boshqarish jarayoni ketma-ket va uzviy bog'langan bosqichlar asosida ifodalangan. Dastlab, bank faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kredit, likvidlik, bozor hamda operatsion risklar aniqlanadi. Bu bosqichda risk manbalari, riskga olib keluvchi omillar va bank faoliyatiga ta'sir qiluvchi tashqi hamda ichki sharoitlar o'rganiladi. Keyingi bosqichda aniqlangan risklar baholanadi, ya'ni ularning ehtimolligi va bankka keltirishi mumkin bo'lgan zarar miqdori aniqlanadi; zarur hollarda risklar darajasi bo'yicha toifalarga ajratilib, limitlar belgilash uchun asos yaratiladi.

Shundan so'ng, risklarni kamaytirish (minimallashtirish) choralari ishlab chiqiladi va amaliyotga tatbiq etiladi. Bu bosqichda portfel diversifikatsiyasi, risk limitlari, sug'urtalash, garov siyosatini kuchaytirish, xedj qilish kabi instrumentlardan foydalanish orqali yo'qotishlarning oldi olinadi. Jarayonning keyingi qismi - monitoring va nazorat bo'lib, bunda risk ko'rsatkichlari doimiy kuzatib boriladi, ichki audit va ichki nazorat tizimi orqali og'ishlar aniqlanadi hamda tezkor boshqaruv qarorlari qabul qilinadi. Monitoring mexanizmlarining kuchli bo'lishi risklarning qayta kuchayishini oldini oladi va bankning riskga bardoshlilikini oshiradi.

Umuman olganda, diagrammada keltirilgan bosqichlarning izchil amalga oshirilishi bankning moliyaviy barqarorligi, to'lov qobiliyati va kapital yetarliligini mustahkamlashga, shuningdek, risklar yuzaga kelishidan keladigan yo'qotishlarni kamaytirishga xizmat qilishi

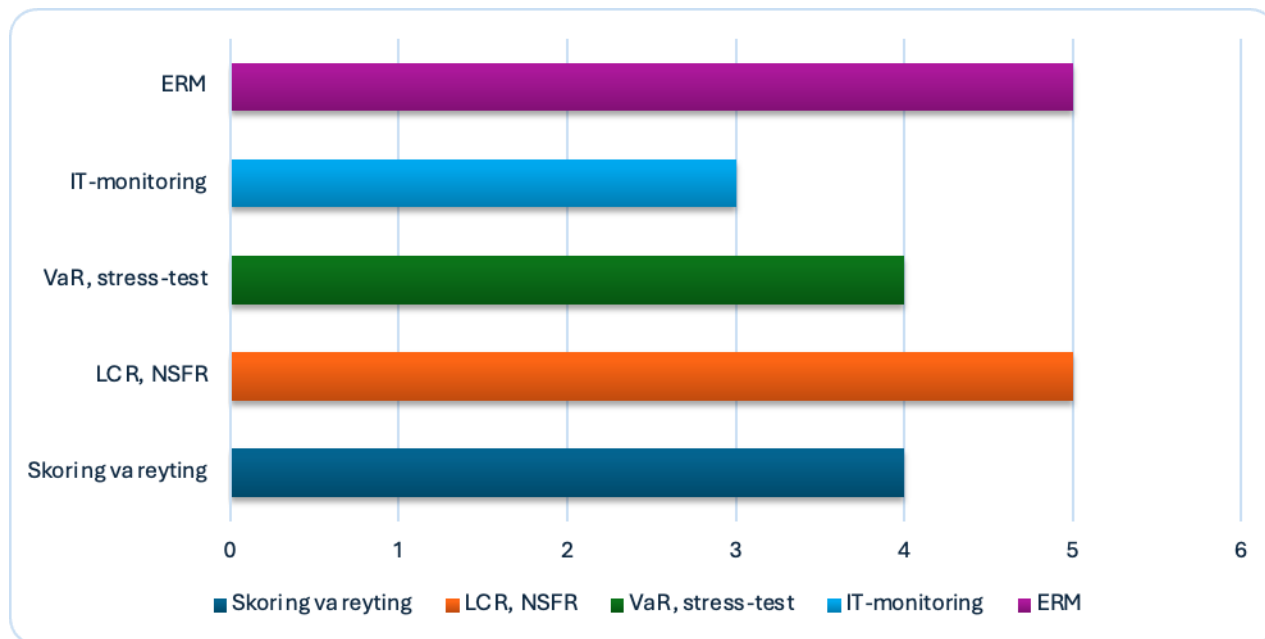
¹¹ Muallif tomonidan xalqaro bank amaliyoti hamda Basel qo'mitasi tavsiyalari asosida tuzilgan.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

ko'rsatilgan. Shu bilan birga, risklarni boshqarish jarayonining tizimli yo'lga qo'yilishi bankning strategik rejalashtirish sifatini oshirib, raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

2- rasm. Tijorat banklarida zamonaviy risklarni boshqarish modellarining samaradorligi¹²

Rasmda tijorat banklarida amaliyotga joriy etilayotgan zamonaviy risklarni boshqarish modellarining nisbiy samaradorligi qiyosiy ko'rinishda aks ettirilgan. Bunda "samaradorlik" tushunchasi bank faoliyatida risklarni aniqlash, baholash, minimallashtirish hamda nazorat qilish jarayonlarining qanchalik tizimli yo'lga qo'yilgani, yo'qotishlarni kamaytirish darajasi va moliyaviy barqarorlikka ta'siri bilan izohlanadi. Diagramma mazmuni shuni ko'rsatadiki, turli risk turlari bo'yicha qo'llaniladigan modellarning bank boshqaruviga ta'siri bir xil emas va ularning natijaviyligi riskning xarakteri hamda qo'llash ko'lamiga bog'liq.

Xususan, ERM (Enterprise Risk Management) modeli bankdagi kredit, bozor, likvidlik va operatsion risklarni yagona integratsiyalashtirish tizim orqali muvofiqlashtirishi sababli eng yuqori samaradorlikka ega ekanligi ko'rsatilgan. ERM yondashuvi risklar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni inobatga olib, risk limitlari, kapital rejalashtirish, ichki nazorat va strategik qarorlar qabul qilish jarayonlarini yagona boshqaruv mexanizmiga birlashtiradi. Natijada risklarni boshqarish faqat alohida bo'lim vazifasi bo'lib qolmay, bankning umumiy strategik boshqaruviga singdiriladi.

Shuningdek, diagrammada LCR va NSFR ko'rsatkichlari orqali likvidlik riskini boshqarishning muhimligi ham yoritilgan. Bu ko'rsatkichlar bankning qisqa muddatli to'lov qobiliyati (LCR) va uzoq muddatli barqaror moliyalashtirish manbalari (NSFR)ni

¹² Muallif tomonidan xalqaro bank amaliyoti, Basel III talablari hamda moliyaviy risklarni boshqarish bo'yicha ilmiy manbalar asosida tuzilgan.

baholashga xizmat qiladi. Natijada bankning likvidlik uzilishlari, kutilmagan pul oqimi yetishmovchiligi va depozitlar oqib ketishi kabi xavflarga bardoshlilik oshadi.

Bundan tashqari, VaR va stress-test usullari bozor risklarini baholashda keng qo'llanilib, foiz stavkalari, valyuta kurslari hamda aktivlar narxidagi keskin o'zgarishlarning bank kapitali va daromadlariga ta'sirini oldindan hisoblash imkonini beradi. Stress-testlar ayniqsa iqtisodiy inqiroz, bozor shoklari yoki noqulay ssenariylar sharoitida bankning riskga chidamliligini tekshirishda muhim instrument hisoblanadi. IT-monitoring esa operatsion risklarni kamaytirishda (xatoliklar, texnik nosozliklar, firibgarlik holatlari, kiberxavfsizlik tahdidlari) tezkor nazoratni kuchaytirib, risklarni erta aniqlash va profilaktik choralarni ko'rishga yordam beradi. Rasmda keltirilgan modellar banklarda risklarni boshqarish sifatini oshirib, moliyaviy yo'qotishlarni cheklash, kapital va likvidlik barqarorligini ta'minlash hamda bank faoliyatining uzluksizligini mustahkamlashga xizmat qilishi ifodalangan.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari faoliyatida risklarni samarali boshqarish bank tizimining moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Kredit, likvidlik, bozor va operatsion risklarni boshqarishda zamonaviy modellar - scoring va kredit reytingi, Basel

III doirasidagi LCR va NSFR ko'rsatkichlari, VaR va stress-test usullari hamda ERM yondashuvi banklarda risklarni aniqlash va nazorat qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ushbu modellarni izchil joriy etish bank kapitalining yetarliligini ta'minlash va kutilmagan moliyaviy yo'qotishlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shu munosabat bilan, tijorat banklarida risklarni boshqarish mexanizmini yanada takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflar ilgari suriladi: birinchidan, risklarni boshqarishda ERM modelini keng joriy etish va barcha risk turlarini yagona boshqaruv tizimiga integratsiya qilish; ikkinchidan, kredit riskini baholashda raqamli scoring va ma'lumotlarga asoslangan tahlil usullarini rivojlantirish; uchinchidan, likvidlik va bozor risklari bo'yicha stress-testlash amaliyotini muntazam o'tkazish; to'rtinchidan, operatsion risklarni kamaytirish uchun IT-monitoring va ichki nazorat tizimlarini kuchaytirish. Mazkur takliflarning amalga oshirilishi tijorat banklari faoliyatining barqarorligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: International Regulatory Framework for Banks.-Bank for International Settlements, Basel.
2. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the Management of Credit Risk va boshqa normativ hujjatlar. -Basel.
3. COSO. Enterprise Risk Management-Integrated Framework. – Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.
4. Saunders, A., Cornett, M. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. -New York: McGraw-Hill Education.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimi barqarorligiga oid yillik hisobotlar. -Toshkent.

6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Normativ-huquqiy hujjatlar va ko'rsatmalar. -Toshkent.

7. Moliyaviy risklarni boshqarish bo'yicha xorijiy olimlarning ilmiy maqola va tadqiqotlari (Scopus, Google Scholar ma'lumotlari asosida).

